

TỤC THỜ VÍA LÚA "KHOẢN KHẬU" CỦA NGƯỜI THÁI Ở PHÙ YÊN - SƠN LA

HOÀNG LƯƠNG^{*}

Ừng như các cư dân trồng trọt khác, người Thái quan niệm cây lúa cũng có hồn, có vía (có sức sống) như mọi sự vật, hiện tượng khác trong tự nhiên.

Để cây lúa phát huy hết sức sống của mình đảm bảo cho mùa màng tươi tốt, người Thái có nhiều nghi thức, nghi lễ phù hợp với chu kỳ sinh trưởng của cây lúa.

Theo quan niệm của người Thái, từ khi có loài người, mọi con vật đều biết nghe, biết nói tiếng người, cả cây lúa cũng vậy.

*Nhám nắn, chu tô chu xinh nặng
mường lum hụ pạc*

Chu tô nạc hú vạu

Chu tô cạu, tô lưôm hú cha

Chu tô mu, tô ma hú cảo

(Thuở ấy mọi con vật Mường Lum (trần gian) đều biết nói

Mọi con dái cá đều biết gọi

Mọi con cú vọ, con trăn đều biết bàn

Mọi con lợn, con chó đều biết thưa).

Từ thuở ấy, người Thái đã biết đến 330 giống lúa ở ruộng, có 330 giống cá dưới nước.

*Mưa nặn mí xam hội xam xíp phần
khau nặng ná*

*Mí xam hội xam xíp phần pa nặng
nặm*

Thuở ấy, cây lúa cũng biết nghe, biết nói tiếng người. Vào thuở ấy, con người

chưa phải cấy, hái mà cây lúa tự mọc, tự chín. Khi lúa chín đầy đồng, hạt lúa sẽ tự tách khỏi bông bay rào rào về nhà chủ.

Mưa nắn, khấu xúc khấu hạc má

Ná xúc, ná hạc lương

Phương tai, phương hạc nau

(Thuở ấy, lúa tự chín về

Lúa già, lúa tự vàng

Rơm rạ chết tự huỷ)

Cho nên, thuở đó con người không phải làm vất vả cũng đủ ăn.

Ỗ vào sự ưu đãi của tự nhiên như thế, con người trở nên lười biếng, ngủ sớm, dậy muộn. Một năm, có đôi vợ chồng trẻ dậy muộn. Lúc đó, hạt lúa chín cũng tự bay về rào rào đập vào cửa nhà đôi vợ chồng trẻ đòi có chỗ ở. Đôi vợ chồng trẻ bị quấy rầy đâm ra tức giận và đuổi hạt lúa trở ra đồng.

Từ đó, lúa chín không tự bay về nhà nữa mà đợi chủ ra đồng gặt hái đón rước về. Lễ đón rước đó sau biến thành nghi lễ "Kin khấu hạc" (Ăn lúa thiêng, lễ ăn lúa mới tượng trưng). Thực ra, đây là lễ đón rước vía lúa xưa kia bị xúc phạm trở về với chủ. Người ta tin rằng, nếu năm nào không làm lễ "Kin khấu hạc" thì năm đó vía lúa không được ở với chủ và năm sau ắt sẽ mất mùa.

*. TS., Khoa Lịch sử, Trường Đại học KHXH&NV, Đại học Quốc gia Hà Nội

Vì thế, trong lễ “Kin khậu hạch”, chủ nhà phải mời thầy cúng giỏi đến khấn mời vía lúa. Lời khấn phải thật khéo, thật tình; phải kể lại cả quá trình hình thành hạt lúa thì hồn lúa mới trở về với chủ. Lời khấn đó có đoạn:

Bươn xam phá hẩm đi

Bươn xỉ phá chấp thuộm, chấp đặng

Mật phân to mặc muối

Chu huổi nắm chu nóng

Chu hong chu nắm thuộm

Chợ nặn, xam xí chụ au bắc lóng ha

Xam xí há au ca bình ca sa lóng xon

Xon đẫy củng đẫy pa

Má hệt bom, hệt mọc

Thà bươn cầu chốm khậu hạch, khậu mở...

Đoạn khấn trên tạm dịch như sau:

Tháng Ba trời còn quán kĩ

Tháng Tư trời bắt đầu căng mưa, sấm

Hạt mưa to như hạt gấm

Mọi suối nước đều lũ

Mọi dòng chảy đều đầy

Lúc đó, ba mươi người tình đem vọt xuống vọt

Ba mươi bạn tình đem vọt to vọt nhỏ xuống xúc

Xúc được tôm, được cá

Đem làm chua, làm gỏi

Chờ tháng Chín mừng lúa thiêng, lúa mới.

Như vậy, đoạn đầu lời khấn đã nói lên quá trình chuẩn bị cho lễ đón cơm mới. Bắt đầu vào vụ sản xuất (tháng Ba, tháng Tư là tháng gieo mạ mùa), người ta phải nghĩ ngay đến việc thờ vía lúa, chờ đón vía lúa trở lại với gia chủ.

Cả mấy tháng chờ đợi ngóng trông, khiến vía lúa động lòng, không thể không trĩu bông, không thể không chắc hạt. Đến đây, vía lúa cũng trở thành người bạn tri kỉ, ngày đêm mong chờ.

Sau lễ “Khậu hạch”, đón lúa mới, người ta phải chờ thêm tới khi lúa cả đồng chín rộ mới kéo nhau đi gặt. Xưa kia, người Thái ở Phù Yên (Sơn La) trồng cây lúa nếp, giống lúa được âu yếm gọi bằng tên “Khậu đi” - Lúa tốt lành. Với loại lúa đó, người ta chỉ hái bằng hái nhất, bó thành từng “va” (túm) rồi chờ lúa khô sẽ buộc hai “va” lại với nhau thành “cum” (mỗi cum nặng 3,4 kg). “Cum” lúa trở thành đơn vị tính năng xuất một vụ sản xuất.

Bó lúa thành từng “cum” cũng là một sự trân trọng hạt lúa, lúa ít rơi vãi mà lại sạch, lại gọn, ít lẫn với bùn đất. Để cất lúa “cum”, người Thái phải dựng “Lậu khậu” (nhà lúa) ở cạnh nhà. Tùy số ruộng ít nhiều mà nhà lúa các gia đình to nhỏ khác nhau, có nhà dựng một, hai gian, có nhà dựng ba, bốn gian. Nhìn vào “Lậu khậu” (nhà lúa), người ta biết được nhà nghèo hay giàu.

Người Thái cao tuổi nơi đây thường răn dạy con cháu, nhất là đối với các cháu trai rằng: “Lậu khậu” (nhà lúa) là bộ mặt, là tấm lòng của gia đình. Nhà tử tế, chăm chỉ, “Lậu khậu” của họ sẽ vừa to, vừa đẹp, nhìn qua đã đủ sướng con mắt, ám cả tấm lòng. Những “Lậu khậu” như thế, con người nhìn đã thích mà hồn lúa “Khoản khậu” càng thích hơn. Hồn lúa cũng thích ở những nơi to đẹp, sạch sẽ như vậy.

Vì thế, xưa kia mỗi khi chuẩn bị gặt vụ mùa, người Thái ở Phù Yên thường tiến hành sửa sang “Lậu khậu”. Đặc biệt, khi sửa sang xong, gia chủ thường mời mọi người trong xóm, trong bản đến mừng nhà mới, gọi là “Xé lậu” (múa hát mừng nhà để lúa).

Hôm đó, gia chủ thường mổ lợn to để cúng nhà để lúa "Lạu khậu". Người già ngồi trên nhà uống rượu, hát đối đáp, còn nam nữ thanh niên, thiếu niên thì tổ chức ăn uống ngay trên sàn nhà để lúa. Sau đó, họ có thể nhảy múa với nhau thâu đêm suốt sáng trong nhịp trống mới bịt da trâu.

Người Thái ở đây quan niệm rằng, gia đình nào làm lễ "Xé lạu" càng to càng vui thì "Khoăn khậu" (vía lúa) của gia đình đó càng vui càng khoẻ, vụ sau họ lại được mùa tốt hơn. Cho nên, dù thế nào, trước khi gặt lúa mới, đón lúa mới về nhà, các gia đình nơi đây đều tiến hành sửa sang hay dựng nhà để lúa mới và tổ chức "Xé lạu". Điều đáng chú ý là, ngày "Xé lạu" càng mời được đông người đến dự càng tốt. Nhiều gia đình khá giả không chỉ mời người trong xóm, trong bản mà mời cả bà con bản trên, bản dưới thậm chí mời cả các dân tộc anh em khác ở vùng xung quanh đến dự. Dự đó càng đông càng vui, càng vui càng tốt.

Trong đoạn khác của lời khấn lễ mừng lúa mới đã nói rõ điều đó:

Mời, mời...

Xả pay hay cò thực len má

Táy pay ná cò thực len tậu

Cạu mình nương cò thực má tom

Mời, mời...

Táy xống xá cò má

Xạ xống pi, xống tong cò tậu

Xạ cạu đủ mường tợ mường nưá cò má

Mời, mời...

Tạm dịch:

Mời, mời...

Xá đi nương cũng phải chạy về

Thái ra ruộng cũng phải chạy lại

Chín trụ mường cũng phải đến vây

Mời, mời...

Thái đưa giỏ cũng lại

Xá đưa hoa chuối, lá dong cũng đến

Xá búi tóc ngược ở mường dưới, mường trên cũng về

Mời, mời...

Đoạn kết trong bài khấn mời hồn lúa mới thiết tha mời vía lúa ở mọi nơi, mọi chỗ hãy trở về với chủ. Vía lúa đừng bị lạc ngoài đồng, đừng bị úa ngoài ruộng.

Khoăn khậu ná hợ lông dù ná

Khoăn ná ná hợ lông dù nắm

Khoăn khậu lông dù ná chỉ lương

Lông dù tông, dù phướng chỉ xạu

Má dơ, xíp khoăn khậu má lậu

Cạu khoăn ná má hướn

Ma dơ...

Chử au nớ

Xíp khoăn khậu

Cẩu khoăn ná

Khẩu mừng hợ mạc xừng xẩy pu

Nhú hí xừng hang má

Khoăn mừng hợ dù cạ

Nạ mừng hợ dù khanh

Khanh xừng lếch, xừng tóng

Chử nớ, xíp khoăn khậu, cạu khoăn ná cu hời...

Tạm dịch:

Vía lúa đừng cho lạc ngoài đồng

Vía ruộng đừng cho lạc dưới nước

Vía lúa lạc ngoài đồng sẽ vàng

Lạc ngoài đồng sẽ úa

Về nhé, mười vía lúa về bịch

Chín vía ruộng về nhà

Về nhé

Nhớ lấy nhé

Mười vía lúa

Chín vía ruộng

Lúa mảy hây chắc hạt như trứng cua

Bông dài như đuôi ngựa

Hôn mảy ở cho chắc

Vía mảy ở cho cứng

Cứng như sắt, như đồng

Nhớ lấy, mười vía lúa, chín vía ruộng
tôi ơi...

Với quan niệm “vạn vật hữu linh”, người Thái ở Phù Yên (Sơn La) đã nhân hoá cây lúa như con người, vía lúa như vía người. Vía người, con người thích sao, cây lúa, vía lúa thích vậy.

Từ khi gieo hạt mạ xuống ruộng, con người đã cầu cho hạt thóc nảy mầm cho khoẻ, cho chắc.

*Mưa nần, xam khừn mịt khạu nhắng
dủ bốt*

Hóc mừ, mịt khạu tóc lóng nầm

Xam xíp mừ mẩn khanh to nọc châu

Cạ xíp mừ mẩn khanh to lộ dáng

Cạ đạ bươn bầu đăm cạ cháu kẻ

Cạ đạ bươn bầu đăm cạ cháu lươg

Tạm dịch:

Thuở ấy, ba đêm hạt thóc còn trên cạn

Sáu ngày, hạt thóc ngâm xuống nước

Ba mươi ngày nó cứng như chim hạc

Chín mươi ngày nó khoẻ như bồ nông

Mạ đầy tháng không cấy sẽ già

Mạ đầy trăng không cấy sẽ héo

Khi ruộng lúa vào thì con gái, người Thái Phù Yên (Sơn La) lại tổ chức một ám cúng nữa đầy tính nhân văn. Với quan niệm lúa thì con gái là lúa chuẩn bị đến thời kì làm mẹ (làm đồng). Lúa con gái cũng cần được sửa sang trang điểm, ăn diện như những cô con gái đến thời kì cập kê. Cho nên, từng gia đình sẽ chọn lấy ngày lành tháng tốt để làm vía cho Nàng lúa khoẻ mạnh, duyên dáng, xinh đẹp trước khi làm mẹ. Trong mâm cúng cho Nàng lúa hôm đó, ngoài các lễ vật như thịt vịt luộc, cơm, rượu và vòng bạc “ngấn ngá” đan bằng lạt tre lồng vào nhau như kiềng xà tích, còn có cả gương, lược, kim chỉ... những thứ cần thiết cho một cô gái làm duyên.

Người ta tin rằng, làm như thế vía lúa con gái sẽ vui hơn, khoẻ hơn và sẽ làm đồng tốt hơn. Đặc biệt là, trong thời kì đó mỗi khi ra thăm ruộng mọi người tránh nói to, kiêng dùng những từ tục tĩu, sợ Nàng lúa sẽ xấu hổ mà ngại làm mẹ (làm đồng).

Qua những tục lệ và quan niệm trên đây trong dân gian Thái, chúng ta nhận thấy rằng, cây lúa cũng có vía, có sự sống và có tấm lòng như con người. Muốn sự sống đó tốt đẹp thì con người ta cũng cần phải có cách đối xử tốt đẹp, có sự trân trọng nhất định.

Tuy những nghi thức, nghi lễ trên đây chỉ là những biểu hiện của tín ngưỡng dân gian, tín ngưỡng phồn thực mang ý nghĩa cầu mùa, song nó đậm đà tính nhân văn của một cư dân nông nghiệp trồng lúa nước như người Thái ở Phù Yên (Sơn La).

Mười vía lúa

Chín vía ruộng

Lúa mảy hây chắc hạt như trứng cua

Bông dài như đuôi ngựa

Hôn mảy ở cho chắc

Vía mảy ở cho cứng

Cứng như sắt, như đồng

Nhớ lấy, mười vía lúa, chín vía ruộng
tôi ơi...

Với quan niệm “vạn vật hữu linh”, người Thái ở Phù Yên (Sơn La) đã nhân hoá cây lúa như con người, vía lúa như vía người. Vía người, con người thích sao, cây lúa, vía lúa thích vậy.

Từ khi gieo hạt mạ xuống ruộng, con người đã cầu cho hạt thóc nảy mầm cho khoẻ, cho chắc.

*Mưa nần, xam khừn mịt khạu nhắng
đủ bốt*

Hốc mứ, mịt khạu tóc lóng nầm

Xam xíp mứ mấn khanh to nộc châu

Cạ xíp mứ mấn khanh to lộc dáng

Cạ đạ bươn bâu đăm cạ cháu kẻ

Cạ đạ bươn bâu đăm cạ cháu lương

Tạm dịch:

Thuở ấy, ba đêm hạt thóc còn trên cạn

Sáu ngày, hạt thóc ngâm xuống nước

Ba mươi ngày nó cứng như chim hạc

Chín mươi ngày nó khoẻ như bồ nông

Mạ đầy tháng không cấy sẽ già

Mạ đầy trăng không cấy sẽ héo

Khi ruộng lúa vào thì con gái, người Thái Phù Yên (Sơn La) lại tổ chức một âm cúng nữa đây tính nhân văn. Với quan niệm lúa thì con gái là lúa chuẩn bị đến thời kì làm mẹ (làm đòng). Lúa con gái cũng cần được sửa sang trang điểm, ăn diện như những cô con gái đến thời kì cập kê. Cho nên, từng gia đình sẽ chọn lấy ngày lành tháng tốt để làm vía cho Nàng lúa khoẻ mạnh, duyên dáng, xinh đẹp trước khi làm mẹ. Trong mâm cúng cho Nàng lúa hôm đó, ngoài các lễ vật như thịt vịt luộc, cơm, rượu và vòng bạc “ngán ngá” đan bằng lạt tre lồng vào nhau như kiếu xà tích, còn có cả gương, lược, kim chỉ... những thứ cần thiết cho một cô gái làm duyên.

Người ta tin rằng, làm như thế vía lúa con gái sẽ vui hơn, khoẻ hơn và sẽ làm đòng tốt hơn. Đặc biệt là, trong thời kì đó mỗi khi ra thăm ruộng mọi người tránh nói to, kiêng dùng những từ tục tĩu, sợ Nàng lúa sẽ xấu hổ mà ngại làm mẹ (làm đòng).

Qua những tục lệ và quan niệm trên đây trong dân gian Thái, chúng ta nhận thấy rằng, cây lúa cũng có vía, có sự sống và có tâm lòng như con người. Muốn sự sống đó tốt đẹp thì con người ta cũng cần phải có cách đối xử tốt đẹp, có sự trân trọng nhất định.

Tuy những nghi thức, nghi lễ trên đây chỉ là những biểu hiện của tín ngưỡng dân gian, tín ngưỡng phồn thực mang ý nghĩa cầu mùa, song nó đậm đà tính nhân văn của một cư dân nông nghiệp trồng lúa nước như người Thái ở Phù Yên (Sơn La).